

اسلام و همزیستی مسالمت‌آمیز

چالش جهان مدرن برای زندگی؛ راهبردها و موانع

علی اکبر علیخانی

دانشیار دانشگاه تهران

سرشناسه: علی‌اکبر، ۱۳۳۷
عنوان و نام پدیدآور: اسلام و همزیستی مسالمت‌آمیز؛ چالش جهان مدرن برای زندگی؛ راهبردها و موانع / علی‌اکبر علی‌خانی.

مشخصات نشر: تهران: به‌آفرین، ۱۳۹۲.

مشخصات ظاهری: ۳۲۸ ص: رقعی

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۳۵۵-۲۹-۱

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۳۲۸-۳۱۷. همچنین به صورت زیرنویس.

یادداشت: نمایه: ص. ۳۱۶-۲۸۵.

عنوان دیگر: چالش جهان مدرن برای زندگی؛ راهبردها و موانع.

موضوع: صلح -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام

موضوع: اخلاق اجتماعی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام

موضوع: روابط بین‌الملل -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۲/۴/۳۷ الف ۵ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۲۸۳۲

شماره کتابشناسی ملی: ۳۱۳۹۵۰

اسلام و همزیستی مسالمت‌آمیز

چالش جهان مدرن برای زندگی؛ راهبردها و موانع

علی‌اکبر علی‌خانی

ناشر: به‌آفرین

صفحه‌آرایی: میترا طاهرزاده

چاپ اول: بهار ۱۳۹۲

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۴۵۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۳۵۵-۲۹-۱

فهرست

مقدمه.....	۱۱
------------	----

فصل اول؛ کلیات و مفاهیم

۱. شکل‌گیری تحقیق.....	۲۳
۲. مفهوم راهبرد.....	۲۷
۳. تعریف همزیستی.....	۲۸
۱-۳. مراتب همزیستی.....	۲۹
۲-۳. انواع و حوزه‌های همزیستی.....	۳۲
۴. مفهوم اسلام.....	۳۳
۵. محوریت و رویکرد مباحث.....	۳۵

فصل دوم؛ راهبردهای نظری و معرفتی همزیستی

۱. باور به کرامت ذاتی انسان.....	۴۲
----------------------------------	----

۲. اعتقاد به از یک منشأ بودن تمام انسان‌ها ۴۸
۳. باور به اجباری نبودن دین یا اعتقادی خاص ۵۲
۴. محترم دانستن عمل هر کس طبق دین خود ۶۲
۵. تفکیک بین بُعد ذاتی و بُعد غرضی انسان ۶۸
۶. باور به اصل «دیگر خودپنداری» ۶۹
۷. واقع‌گرایی در مواجهه با سایر ادیان ۷۱
۸. داشتن نگرش فراقومی و فرامذهبی ۷۴

فصل سوم؛ راهبردهای انسانی و اخلاقی همزیستی

۱. احترام و تکریم ۸۲
۲. مهرورزی و محبت ۸۴
۳. نیکی کردن ۸۸
۴. منع توهین و تهمت ۸۹
۵. احساس همگرایی سیاسی اجتماعی ۹۲
۶. کمک و مساعدت ۹۴
۷. همدردی در مصائب ۹۷
۸. بخشش و گذشت ۹۷

فصل چهارم؛ راهبردهای سیاسی و قانونی همزیستی

۱. تضمین امنیت گروه‌های مختلف ۱۰۵
۲. پایبندی به عهد و پیمان ۱۰۹
۳. ممنوعیت ستم، آزار، و اجبار ۱۱۰
۴. آزادی عقیده ۱۱۴
۵. آزادی بحث و گفتگوی علمی ۱۱۶

۶. آزادی انجام مناسک مذهبی ۱۱۸
۷. استقلال قضایی ۱۲۰
۸. وجود حق مالکیت و فعالیت‌های اقتصادی ۱۲۲
۹. دانش آموزش و تربیت مستقل ۱۲۳
۱۰. امکان مشارکت سیاسی ۱۲۴

فصل پنجم؛ راهبردهای پیش‌برنده و راهگشای همزیستی

۱. گفتگو ۱۳۰
۲. بر حق ندانستن خود در گفتگو و تعامل ۱۳۵
۳. ادای حقوق دیگران ۱۳۷
۴. توافق بر سر مشترکات ۱۳۹
۵. نپرداختن به موضوعات مناقشه برانگیز ۱۴۱

فصل ششم؛ راهبردهای عینی و عملی همزیستی

۱. قواعد عادلانه ۱۴۵
۲. قرارداد ۱۵۰
۳. رعایت حدود و خطوط قرمز ۱۵۶
- ۱-۳. عدم ایجاد شبهه و بدبینی علیه اسلام ۱۵۶
- ۲-۳. عدم ایجاد فتنه و ناامنی ۱۵۸
- ۳-۳. شورش نکردن علیه دولت اسلامی ۱۵۸
- ۴-۳. درونی بودن مناسک، منافع و مطالبات ویژه اقلیت‌ها ۱۵۹

فصل هفتم تحلیل آیات جهاد و جنگ‌های پیامبر ﷺ

۱. جنگ و جهاد در قرآن ۱۶۴

- ۱-۱. آیات مقید و مشروط ۱۶۵
- ۱-۲. آیات مطلق ۱۷۱
- ۱-۳. آیات مبین ۱۷۳
۲. جنگ‌های پیامبر اسلام ﷺ با کفار و مشرکان ۱۷۴
- ۲-۱. ماهیت و تلفات جنگ‌های پیامبر ﷺ ۱۷۵
- ۲-۲. تحلیل مولای جنگ‌های پیامبر اسلام ﷺ با کفار و مشرکان ۱۸۱
۳. تعامل پیامبر اسلام ﷺ با یهودیان ۱۹۳
- ۳-۱. نگرش پیامبر اسلام ﷺ به یهودیان ۱۹۳
- ۳-۲. نگرش یهود به پیامبر اسلام ﷺ ۱۹۷
- ۳-۳. اقدامات خصمانه یهود و واکنش‌های پیامبر اکرم ﷺ ۲۰۰

فصل هشتم؛ علل و ریشه‌های تفسیرهای غیرمسالمت‌آمیز از اسلام

۱. تاریخ و فرهنگ خشونت در جامعه جاهلی ۲۲۶
۲. رسوخ تاریخ و فرهنگ خشونت جاهلی در تفسیر اسلام ۲۳۴
۳. تداوم خشونت جاهلی در علوم و فرهنگ اسلامی ۲۳۶

فصل نهم؛ منظره همزیستی مسالمت‌آمیز؛ به مثابه نتیجه‌گیری

۱. مبانی همزیستی مسالمت‌آمیز ۲۴۷
- ۱-۱. اصالت همزیستی ۲۴۷
- ۱-۲. آزادی داشتن هر اعتقاد و دین ۲۴۹
- ۱-۳. برتری ارزش‌های انسانی و اخلاقی ۲۵۰
۲. مقومات همزیستی مسالمت‌آمیز ۲۵۷
- ۲-۱. متجلی کردن اسلام به عنوان دینی برای همهٔ زمان‌ها ۲۵۸
- ۲-۲. به بن بست نرسیدن مسلمانان در دنیای امروز ۲۶۳

۲-۳. اهتمام اسلام به نتیجه، بدون مباحث مبسوط علمی	۲۶۵
۳. مراحل منطقی تحقق همزیستی مسالمت‌آمیز	۲۶۶
۴. ابزارها و ساز و کارهای همزیستی مسالمت‌آمیز	۲۶۸
۵. اهداف همزیستی مسالمت‌آمیز	۲۷۱
۶. آفات همزیستی مسالمت‌آمیز	۲۷۳
۶-۱. تفسیر غیر مسالمت‌آمیز از اسلام	۲۷۳
۶-۲. فراتر رفتن مؤمنان از وظایف خودشان	۲۷۳
۶-۳. تحمیل سبقت تاریخی مسلمانان	۲۷۵
منظومه همزیستی مسالمت‌آمیز	۲۷۷
نظام همزیستی مسالمت‌آمیز	۲۷۹

نمایه‌ها و فهرست‌ها

نمایه موضوعی	۲۸۵
نمایه اعلام	۲۹۱
فهرست آیات	۲۹۹
فهرست احادیث	۳۱۳
فهرست منابع	۳۱۷

مقدمه

نزاع بر سر زندگی، از مهم‌ترین چالش‌های جهان مدرن به شمار می‌رود و تنش و خشونت از جمله مسأله‌ها و دغدغه‌های اساسی دنیای امروز است. انسان به عنوان مخلوقی که خود را برترین موجود شناخته شده نظام آفرینش می‌داند زندگی جمعی را برای خود انتخاب کرده است. این موجود در طول تاریخ حیات خود، هم منشأ پیشرفت‌ها و تحولات مثبت و سازنده و هم عامل خشونت و خونریزی و ویرانی بوده است و این ویژگی امروزه نیز خود را به شکل جدید و متناسب با دنیای مدرن نمایانده است. هر کدام از این دو دسته اقدامات متضاد، در کدام ویژگی‌های ذاتی انسان ریشه دارد و علل و عوامل هر کدام چیست؟ در یک نگاه اولیه، صلح و دوستی، و سعه صدر و همکاری، منشأ سازندگی و تحولات مطلوب، و دشمنی و اختلاف عامل خشونت و ویرانی است، اما از سوی دیگر، باید گفت تنوع و گوناگونی که منشأ اختلاف است از بارزترین ویژگی‌های مثبت نظام خلقت به شمار می‌رود، هیچ دو انسانی مثل هم آفریده نشده‌اند و شاید بتوان دو نفر پیدا کرد که تمام علاقه‌ها، سلیقه‌ها، تفکرات، نگرش‌ها و

خواست‌های آنان عیناً مثل هم باشد، و این امر از قدرت و عظمت خالق باری تعالی حکایت می‌کند. به تبع این اختلاف علایق و سلیق، نوع نگاه، سطح فکر، و نحوه و میزان درک افراد از امور و پدیده‌ها متفاوت می‌شود و به تبع آن، هر بخش از مردمان جهان، اعتقادات، سلوک و شیوه‌های متفاوتی را برای زندگی برمی‌گیرند، که شرایط تاریخی و موقعیت‌های جغرافیایی نیز در آنها نقش برجسته‌ای دارند. بنابراین متفاوت بودن انسان‌ها از همدیگر در تمام ابعاد، و به تبع آن اختلاف نظر‌ها و اختلاف نگرش‌ها و اختلاف در شیوه‌ها و خواسته‌ها، امری طبیعی است، اما این منجر شدن این اختلاف‌های طبیعی به حذف و طرد و خشونت و خونریزی، باز هم امری طبیعی، یا ضروری و گریزناپذیر است؟

قرآن کریم هم اصل گوناگونی و تنوع انسان‌ها را در قالب اقوام و گروه‌ها، و هم اصل وجود اقلیت‌ها را، به عنوان یک واقعیت به رسمیت شناخته است^۱، یکی از دلایل پدید آمدن اقوام و گروه‌های مختلف یا اقلیت‌ها، مکانی است که انسان‌ها برای زندگی خود انتخاب کرده‌اند. وقتی خداوند در قرآن از انسان‌های مورد ستم می‌خواهد که مهاجرت کنند و آنها را مورد خطاب قرار می‌دهد که: آیا زمین خدا وسیع نبود؟^۲ نشان می‌دهد که از دیدگاه اسلام انسان‌ها نه تنها مجازند، بلکه محققند در هر سرزمینی که تمایل دارند زندگی کنند و طبقاً انسان‌ها تمایل دارند

۱. يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا. حجرات (۴۹): ۱۳.
 ۲. إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعِفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَ مَقِيرًا. نساء (۴): ۹۷. یا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَلْيَاجِرُوا فَاغْبِثُوا. عنكبوت (۲۹) ۵۶ / قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ. زمر (۳۹): ۱۰.

در جامعه‌ای زندگی کنند که راحت‌تر باشند و قید و بند و محدودیتی خارج از عرف و قواعد جاری برای آنان وجود نداشته باشد. از این آیه قرآن چنین برمی‌آید که همه جای زمین از آن خداست و آن را برای زندگی بندگان خلق کرده است.

اگر اجتماعی بودن انسان را امری فطری یا ضروری و گریزناپذیر بدانیم و به آیه پیش گفته نیز بایستیم که از انسان‌ها می‌خواهد مهاجرت کنند و در هر جا تمایل دارند زندگی کنند، باید بپذیریم که انسان‌ها گاهی لازم است در کنار کسانی زندگی کنند که در افکرات، نگرش‌ها، اعتقادات و مبانی فکری و مذهبی با آنها تفاوت دارند و شاید سازگار باشد. تفاوت انسان‌ها در خلقت، و تصریح خداوند به اینکه اگر می‌خواست می‌توانست تمام انسان‌ها را مثل هم بیافریند، نشان می‌دهد که اختلاف انسان‌ها در نگرش‌ها، اعتقادات و مبانی فکری و مذهبی، به این دلیل که از تفاوت در خلقت آنها ناشی شده، یک امر عادی، طبیعی و واقعی است و از منظر فلسفی امری «عارضی»، «نسبی» و «متغیر» است، بارزترین دلایل این است که انسان‌ها می‌توانند نگرش‌ها، دین، و محل زندگی خود را تغییر دهند، اگر تفاوت‌های فکری و اعتقادی جزء ماهیت انسان بود امکان تغییر وجود نداشت.

۱. وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً. هود (۱۱): ۱۱۸. / وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً. مانده (۵): ۴۸. / وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مِنَ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ. یونس (۱۰): ۹۹. / وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَلَتَسْأَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ. نحل (۱۶): ۹۳. / وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ. شوری (۴۲): ۸.

وضعیتی که دنیای امروز با آن مواجه است این که هم کشورهای مختلف وجود دارند و هم در هر جامعه‌ای، مردمانی با تفکرات، نگرش‌ها، اعتقادات و دین‌های مختلف زندگی می‌کنند و به دلایل فرهنگی، اجتماعی، سیاسی یا تاریخی، با دیگر مردمان یا دیگر جوامع تفاوت دارند، همچنین در اغلب جوامع، برخی مردم در اقلیت قرار دارند. معمولاً نیز بحث همزیستی مسالمت‌آمیز زمانی مطرح می‌شود که افراد، اقوام، گروه‌ها و مردمانی با اعتقادات، مذاهب، یا ملیت‌های مختلف می‌خواهند با هم زندگی کنند یا به تعامل و مراوده بپردازند. وجود «اقلیت‌ها» و «گروه‌های مختلف» نژادی، قومی مذهبی و ... در یک جامعه، بدین معنی است که گروه اندکی از مردمی که در آن جامعه زندگی می‌کنند تفکرات، اعتقادات و دیدگاه‌های متفاوتی از اکثریت مردم دارند، یا ممکن است در یک جامعه‌ای، هیچ گروه و نژاد و مذهبی اکثریت قاطع را نداشته باشد و صرفاً گروه‌ها و اقوام متعددی با نگرش‌ها، اعتقادات، فرهنگ‌ها، و مذهب‌های مختلفی کنار یکدیگر زندگی کنند. فارغ از قضاوت در مورد درستی یا نادرستی تفکرات و نگرش‌های اقلیت‌ها، اقوام یا گروه‌های مختلف در هر جامعه و کشوری، و فارغ از اینکه چرا و چگونه آن اقلیت‌ها و گروه‌ها پدید آمده‌اند، باید به این نکته توجه داشت که وجود «کشورها یا گروه‌های مختلف و متنوع» فکری، فرهنگی و اعتقادی، به عنوان یک «واقعیت» در دنیای امروز، غیر قابل انکار است.

واقعیت فوق که طبیعی - و نه ضرورتاً درست- به نظر می‌رسد از قدیم تا به امروز واقعیت تلخ دیگری به دنبال داشته است که می‌توان آن را غیرطبیعی دانست و آن همزیستی غیر مسالمت‌آمیز یا تندروی، افراط‌گری، خشونت و خونریزی بوده است که به دلیل همین تنوع و گوناگونی نگرش‌ها، اعتقادات و

مذهب‌ها اتفاق افتاده و امروزه در دنیای مدرن به شکل جدید و متناسب با شرایط روز، خود را باز می‌نمایاند، و برخی از بازیگران این عرصه مسلمانان هستند. مسأله این است که به چه مجوز دینی و بر اساس چه دلایل و مبانی برآمده از اسلام، عده‌ای همزیستی مسالمت‌آمیز را کنار می‌گذارند و مشروع و مجاز می‌دانند که برای سایر انسان‌هایی که به لحاظ نژادی، ملی، قومی، نگرشی و اعتقادی، مثل آنها نیستند از هر راهی محدودیت و فشار ایجاد کنند، یا از طریق انفجار، ترور و هر گونه اقدام خشونت‌آمیز، به شکنجه یا قتل آنها دست بزنند. آیا این اقدامات مقدم و ارجح بر همزیستی مسالمت‌آمیز است؟ در این تحقیق، این مسأله مشخصاً در مورد اسلام و مسلمانان مورد بررسی قرار گرفته است و مخاطبان خاص تحقیق عبارتند از: نخست؛ اندک مسلمانانی که به هر دلیل و با هر توجیهی، تندروی و خشونت را بر ملایمت و همزیستی مسالمت‌آمیز ترجیح می‌دهند، و به آنها گروه‌های سلفی افراطی یا وهابی گفته می‌شود، دوم؛ غیر مسلمانانی که عمدتاً در دنیای غرب، با استناد به اسلام و عملکرد مسلمانان، این دین را عامل خشونت، تندروی، ترور و ناامنی معرفی می‌کنند و این امر دستاویزی برای اسلام‌هراسی در سطح گسترده و جهانی قرار گرفته است.

با توجه با مسأله فوق، هدف تحقیق این بود که دیدگاه‌های اسلام را در مورد همزیستی مسالمت‌آمیز بشناسد، و قواعدی از قرآن و سنت استخراج کند که این قواعد نشان دهند با چه افراد و گروه‌هایی باید همزیستی مسالمت‌آمیز داشت و حیطه و نوع این همزیستی چگونه است و احتمالاً با چه شرط و شروط و تحت چه شرایط و قوانینی و با چه کسانی، جنگ و خشونت جایز است. البته تحقیق با

تحقق همزیستی مسالمت‌آمیز به شمار می‌روند و از مهم‌ترین آنها عدالت، و عهد و پیمان و قرارداد است و ذیل همین بحث، دو مفهوم «ذمه» و «جزیه» را به اجمال روشن می‌کند.

از فصل هفتم به بعد فضا و روند تحقیق تغییر می‌کند و تحقیق وارد قسمت دوم خود می‌شود، فصل هفتم به تبیین و تحلیل آیات قرآن در مورد جنگ و جهاد، و جنگ‌های پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله اختصاص دارد و نسبت آنها را با همزیستی مسالمت‌آمیز نشان داده است، فصل هشتم که ادامه منطقی فصل هفتم است به ریشه‌یابی و تحلیل این مسأله می‌پردازد که چرا از آیات جنگ و جهاد در قرآن و جنگ‌های پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله که همگی دفاع بوده‌اند تفسیرهای غیرمسالمت‌آمیز و در موارد اندکی تفسیرهای خشونت‌آمیز ارایه شده است، اما فصل نهم که به مثابه نتیجه‌گیری است تلاش کرده بر مبنای تمام مباحث مطرح شده در کتاب و با اضافه کردن برخی تحلیل‌ها، از منظری دیگر، موضوع همزیستی مسالمت‌آمیز را جمع‌بندی و نظام‌مند کند و دیدگاه اسلام را در خصوص همزیستی انسان‌ها عموماً و اقلیت‌ها خصوصاً در سطوح مختلف مورد بحث قرار دهد، شاید بتوان از مجموع مباحث تحقیق و به خصوص فصل آخر، به نظریه و به تبع آن الگوی همزیستی مسالمت‌آمیز دست یافت.

در به نتیجه رسیدن این اثر، عزیزانی لطف و مساعدت فرمودند، از جمله جناب آقای دکتر مرتضی بحرانی و جناب آقای محمدکمال سروریان، با مطالعه متن، نکات ارزشمندی یادآوری فرمودند که بر غنای مباحث افزوده شد. دوست عزیزم جناب آقای مهدی جمالی و برادر ارجمند جناب آقای احمد پیرانی مدیر محترم انتشارات به‌آفرین و همکارانشان، برای نشر اثر مساعدت و بزرگواری فرمودند،

جناب آقای علیرضا کچوئیان و جناب آقای محمدرضا اصغری زحماتی متقبل شدند، زحمت صفحه‌آرایی به عهده سرکار خانم میترا طاهرزاده بود. از همه عزیزان بی‌نهایت سپاسگزارم و اجر معنوی و الهی برایشان مسئلت دارم. بدون تردید تمام نواقص و عیوب اثر به دلیل ضعف و ناتوانی نویسنده است که امید می‌رود خوانندگان فرهیخته با تذکر آنها، نگارنده را یاری فرمایند.

علی‌اکبر علیخانی

تهران، اسفندماه ۱۳۹۱